

Inleiding

*ze lag er doodstil bij,
met open mond, alsof,
ze nog naar adem snakke*

15 januari 2009. Op die dag overlijdt Sonja Prins, 96 jaar oud. Klein en broos ligt ze in het anonieme bed van het verpleeghuis in Breda. Meertje Kaal, haar Amsterdamse vriendin, maakt bovenstaand gedichtje. We zijn net op tijd om haar nog een laatste groet te brengen, om haar dode lichaam nog even aan te raken, voordat ze naar Amsterdam gaat. Ze heeft haar lichaam ter beschikking gesteld van de wetenschap. Er is geen afscheid, geen begrafenis, geen crematie.

Een klein jaar eerder begint Sonja ernstig te kwakkelan. Als haar hulpen Elly Voeten en Mien Bastiaansen haar liggend achter de voordeur vinden en alarm slaan, wordt ze opgenomen in het ziekenhuis. Ze is verward, ze weet niet wat er is gebeurd en ze laat zich wonder boven wonder gedwee in een ambulance dragen.

Eenmaal bij haar positieven moppert ze des Sonja's op het strenge ziekenhuis-regime, eist ze terugkeer naar de Boshut, en gedraagt ze zich opstandig als altijd. Maar het is voor het eerst dat ze een hartverscheurend diep verdriet laat zien. De tranen biggelen over haar wangen als ze Elly vertelt over de brieven die ze jarenlang schreef aan haar dochter Lissa en die ze allemaal ongeopend terugkreeg na de zelfgekozen dood van haar dochter. Lissa heeft ze nooit willen lezen. Hoeveel pijn dat haar heeft gedaan, wil ze nu pas weten.

Tot ieders verrassing mag ze na de ziekenhuisopname terug naar haar kluzenaarsbestaan in de Boshut, op voorwaarde dat ze haar medicijnen slikt en mensen van de Thuiszorg toelaat om haar te verzorgen. Sonja stemt ermee in. Van een kluzenaar is ze zoetjesaan het middelpunt van mantelzorg geworden, maar bevallen doet haar dat allerminst. En dat is allerminst onverwacht. Eenmaal terug in huis strubbelt ze tegen, weigert ze zich door vreemden te laten verzorgen, lacht ze het nut van medicijnen hartelijk weg en eet sporadisch. Ze verruult de dag voor de nacht. 's Nachts kijkt ze urenlang tv.

Sommige bureu maken zich zorgen over brandgevaar in en om de

bouwvallige hut in het bos. Sonja heeft daar geen weet van. Pas als ze opnieuw bewusteloos liggend wordt aangetroffen, dringt het ook tot haar door dat ze niet alleen in de Boshut kan blijven wonen. Ze verkast naar een verpleeghuis in Breda. De verandering doet haar geen goed. Ja, ze wordt dikker, ze zit zelfs als eerste aan tafel als er gegeten moet worden, maar het gesloten huis ervaart ze als een gevangenis. Ze wantrouwt haar medebewoners en het personeel, ze fluistert achter haar hand als ze iets wil vertellen en ze verzet zich tegen directe bemoeienis. Sonja dementeert en pijnlijk zichtbaar voltrekt het proces zich snel.

In een van haar boekenkasten stond een enveloppe met dikke letters: Laatste wil van Sonja Prins. Er zit niet veel meer in de enveloppe dan een velletje papier met de mededeling dat ze haar bezit nalaat aan haar familie. Maar het testament heeft niets om het lijf. Sonja mag dan niet groots en meeslepend worden herdacht, ze heeft niets aan het toeval of de goedertierenheid van anderen overgelaten. Haar erfenis heeft ze tot in de puntjes en lang voor haar dood geregeld. Haar familie, met wie ze voornamelijk op voet van oorlog leefde, komt er niet meer aan te pas.

Sonja heeft Paul de Ridder van uitgeverij Papieren Tijger in Breda en waakhond van het linkse erfgoed in Nederland jaren geleden al in de arm genomen. Hij is de man die de dagboeken van de journalist Willem Oltmans uitgeeft. Op haar maakt dat grote indruk. Ze spreken af dat hij al haar werk onder de titel *Weegschaal de Aarde* zal uitbrengen. Vier delen poëzie en een deel proza. Uiteindelijk komen er zes delen. Sonja betaalt de uitgever vooraf.

De toekomst van de Boshut en de lap grond eromheen legt ze in handen van een stichting, die blijkens de statuten als doel heeft de Boshut ter beschikking te stellen van kunstenaars. Ooit had ze het plan de Boshut te hervormen tot een schrijvershuis voor vrouwen die thuis geen tijd en plek hebben om te schrijven. Ze gooide zelf roet in het eten, omdat ze er domweg niet op had gerekend zo oud te worden, zei ze vaak lachend. De Boshut is bij haar dood totaal ongeschikt. Het is een bouwval waarin het bos binnen even welig tiert als buiten.

Het betekent dat de Boshut eerst dringend moet worden opgeknapt wil het niet in elkaar storten. Kopers komen met hoge biedingen. Niet de hut maar de grond is geld waard. Het stichtingsbestuur weet de kopers te weerstaan en trekt de Bredase kunstenares Anne Pillen aan. Zij gaat voortvarend te werk. Ze houdt de herinnering aan Sonja hoog met een gedenkzuil, regelt een nieuw dak voor de Boshut, organiseert diverse kunstprojecten en werkt aan de bouw van een schrijvershuis op het terrein. De Boshut is in de afgelopen jaren een begrip geworden.

Deel 6 is het laatste deel van het verzameld werk van Sonja Prins. Bijna tien jaar na haar dood is haar verzameld werk na uitgave van dit deel compleet. Het omvat bijna duizend pagina's en is aanzienlijk dikker dan voorgaande delen. Sonja's assistente Mien Bastiaansen verzamelde jarenlang onvermoeibaar alle kladblokjes en rondslingerende briefjes met opgekrabbelde gedichten. Ze ordende die thuis, ontcijferde ze en verwerkte ze digitaal. Duizenden briefjes heeft ze uitgetikt, bewaard en naar de uitgever gebracht.

Op een van die kattenbelletjes staat: „Verwant aan mijzelf is de communicatie in dichtvorm, dat wil zeggen niet in directe maar in indirecte uitdrukkingwijzen met gebruik van associaties en metaforen“. De taal van het gedicht in al zijn associaties, vindt Sonja, raakt eerder de kern van een gebeurtenis, dan wanneer je een verhaal vertelt of een beschouwing over diezelfde gebeurtenis schrijft.

Dichten was voor haar als ademen, het hield haar in leven. Tot een paar jaar voor haar dood. In 2003 geeft ze toe minder plezier te beleven aan het dichten. Haar teksten zijn haars ondanks gladder geworden. Ze houdt er niet van *ook al zijn het appels /met hun voltooide / en volledige vruchtvoles*.

Tenslotte is er het gedicht *Afscheid*, waarin ze lijkt te aanvaarden dat haar tijd is gekomen.

Afscheid

ik greep vannacht
mijn laatste kans

in overwaaiend
luchtbedrog
want al mijn ficties
waren weg
de zachte en de ronde

Kern van Deel 6 zijn de gedichten die Sonja dicht bij huis heeft geschreven. *Rondom de Boshut* zijn ze samen genoemd. De eerste serie gedichten draagt de titel *Groei* en ze schreef ze tussen 1973 en 1979. *Groei* telt ruim honderd pagina's en de gedichten lezen als een dagboek of een dagelijkse column, een verslag van al wat de natuur haar voorschotelt op haar erf en in haar directe omgeving. Als ze 's ochtends opstaat helpt ze eerst de klimplanten aan een houvast en dan kan de dag voor haar beginnen.

Ze staat middenin de natuur, ze voelt zich de eerste getuige, en ze geniet. Zoveel mag duidelijk zijn.

Het buitenleven bevat de pezige kleine vrouw met de grote bril bijzonder. Ze is op haar plaats in het bos en in haar huis, van oorsprong een ook toen al weinig comfortabele recreatiewoning op een grote lap bosgrond, ver van de gewone wereld. Dier en plant zijn haar vrienden. Ze voelt zich gesteund door wat groeit en bloeit, ze vindt er „vastheid en rust“, schrijft ze.

De natuur rondom de Boshut gaat z'n gang en Sonja is de laatste die daarin iets zal veranderen, hoewel ze kordaat ingrijpt en lang niet altijd even zachtzinnig als ze vermoedt dat een dier of een plant het zonder haar hulp niet redt. Ze aarzelt niet in de dieren gelijkenissen te zien met familieleden, vrienden of passanten, of in het dierenrijk metaforen te zoeken voor het menselijke leven. Want een dier is net een mens, schrijft ze. *Zijn stemming wisselt/soms zonder /uiterlijk motief.*

In *Groei* loopt ze langs de vier seizoenen. Het begint in het voorjaar met het volgende gedicht.

Groei

mijn vreugdevolle tuin
barstensvol bloemknoppen
brengt elkaar jaar opnieuw
miraculeus
besef
van wat er omgaat in de ziel

schrijft ze, om even later door te gaan met de volgende constatering:

wat eens begint – verwondering
groeit door tot aan het eind
ook in en naast je in de grond
niets staat er stil – er is geen tijd
zo permanent
als groei
voltooiing en het nieuw begin
afbreken tot er niets meer staat –

De dieren in en rondom het huis worden allemaal een beetje haar huisdieren. Natuurlijk heeft ze katten (*Alle drie de katers kijken voortdurend/met een schuin oog naar Tienka/die weer kroels is/maar het zelf niet weet*), de pony Rikky ooit aangeschaft met het plan het dier aangespannen te kunnen berijden en de kat Teuntje die niet van vechten houdt. Ze accepteert levenslessen van vogels, haar eenden, ze koestert haar ganzen. Ze helpt de ganzenmoeder haar jongen te bewaken, ook als moeder gans helemaal niks van die inmenging moet hebben.

met haar machtige snavel
verdrijft zij de vijand.
die veel kleiner is dan zij

maar zij ziet mij als de vijand
die met één grote armbeweging

boven het jong hangt
om het op te rapen

Ongewild komt ze in de rol van roofdier, mijmert ze. Ze noteert en filosofeert ijverig, over eksters die zich met jonge eendjes voeden, een koekoek die in het nest van de concurrent tekeer gaat, jonge vogeltjes die uit het nest vallen en prooi zijn van ja wie niet? Ze ziet eenzaamheid en angst van de pasgeborene. Ze noemt ze, de katjes en hondjes, maar ook de mensenbaby's. Er is genoeg herinnering voor een heel mensenleven, binnen in haar. Het prettige van andere dieren dan de mens, schrijft ze, is dat ze niet leerden geen angst te tonen of onnodig stoer te zijn.

de eerste lucht in de longen moet al een hevige
pijn veroorzaken – maar daarna
komt het dons van de moeder
en het plezierige drinken –

maar kou en pijn keren terug
en de angst voor het alleen zijn
is bij geen kind en geen kuddedier
ooit uit te wissen

Ze helpt de borelingen die het zelf niet redden.

ik bracht ze gauw naar de kweekbak
alle drie tegelijk in twee handen
(die nog nooit zo groot en hol geleden hadden)
en ik hoopte het beste

Er zijn dagen dat er opgetreden moet worden.

ik verdrong een rat
omdat hij alle nesten van de eenden
leeggevreten had

maar eerst was er een gevecht
op leven en dood
van Karelkje met de erbarmelijk
piepende rat
(in de hoek gedreven)
gewond en al tamelijk
afgemat

Ik moest hem wel pakken
al beet hij flink door
niet alleen om de eieren
maar ik kon zijn doodsstrijd niet aanzien

of is dat gehuicheld?
was het desondanks
en uitsluitend
oog om oog
tand om tand

zoals bij de wilden?

Karelkje is een Siamees en Siamezen denken dat ze slimmer zijn dan andere mensen, citeer ik haar. Ze gaat op pad met Rikky, haar pony. Een groot lichaam vol spieren, met diepliggende ogen, nadenkend, niet onbezorgd, beschrijft ze. Ze kan het dier niet aan, hij is haar concurrent. Er ontstaat een strijd tussen beide dieren, van wie de een 'n mens is. Je ziet bijna voor je ogen gebeuren wat zich in het bos afgespeeld moet hebben tussen pony en vrouw, beiden even hardnekkig, van wie de mens geen idee heeft hoe ze het rijdier moet aanspannen.

soms ben ik bang voor hem, als hij persé
een andere kant op wil
en niet terug naar het bos waar het druipt
en een donkere schaduw
alles bevangt

maar dan verzet ik mij
net als hij
en ik win

Lang zal ze Rikky niet bij zich houden. Ze krijgt hem nooit aangespannen. Na verloop van tijd doet ze hem van de hand. Zo probeert ze zich ook te ontdoen van een paar woerden omdat op haar erf overbevolking dreigt. Ze stopt moeder woerd met een nest kuikens in een gesloten doos die ze achterlaat in het natuurgebied het Merkske nabij Baarle-Nassau. Als moeder eend de doos open heeft, vliegt ze linea recta terug naar Sonja, zonder ook maar een moment naar haar eigen jongen om te zien. Ze landt schreeuwend van blijdschap op het dak van de Boshut. Alle andere woerden komen aanrennen. Ze vormt voortaan een niet-moeder gemeenschap met ze.

maar zij loopt achteraan
met hangend hoofd
dicht bij de grond

na alles wat zij heeft meegemaakt
neemt zij geen risico's

Voorbij de dieren is er ook het bos zelf dat in het voorjaar tot leven komt.

ruwweg tevreden is de grond
de wortels van de boom
de volgezogen plant

alsof je warm lichamen
onder de deken van de aarde voelt

Hoe Sonja haar eigen leven beschouwt in haar lange verslag van het leven van de dieren om haar heen, is niet altijd helder. Soms lijkt het of ze wegduikt voor het voorbije leven in het bestaan van de dieren, in een poging om zich te verschuilen. Herinneringen borrelen altijd

op. Het kleine katje doet haar herinneren aan zichzelf, toen ze onder de tafel zat en een tante een golf van woorden hoorde spelen, Schu-
bert, donkere nachtvlucht op een paard.

herinnering is een vloek
die niet alleen de mensen treft
wel blijft een woord of beeld
veel langer knagen dat bijvoorbeeld bij een eend
...
terwijl een mens wel vijftig jaar
kan blijven treuren om wat niet meer
is en toch zo mooi had kunnen zijn

een vloek is de herinnering
die ons volgt
waar wij ook gaan

Evengoed als alle inheemse natuur, koestert ze haar woestijnplanten in haar kleine bloemenkas. Ze kijkt op naar de grijsgroene wilg naast de Boshut, ooit als stekje meegebracht na een onderdompeling in de Amstel. In de winter hangen er ijspegels aan elke ribbel van het golfplaten dak, allemaal verschillend, wel honderd. Ze zingen als een orgel wanneer het druppelen begint. Ze ziet de angst in de ogen van het gestrikte konijn dat wil groeien, maar niet dood wil. En ze schrijft:

je kunt je ook
naar het afsterven
ontwikkelen
dat is een daad op zichzelf

De tweede serie *Rondom de Boshut* is maar half zo uitgebreid als het eerste deel en is geschreven tussen 1980 en 1987. *Afronding*, luidt hier de titel. Sonja loopt tegen de 80 maar bij haar is van afronding nog geen sprake. Ze lijkt niets te verliezen van haar weerspannige en opstandige zelf. Haar woorden (gesproken en geschreven) dragen nog

altijd de licht cynische of spottende toets, met name als ze de heersende macht en moraal bekritiseert.

waar zou de wereld op uitlopen
als elke overspelige vrouw
concurrenten schiep en ook overigens
erop los leefde

Een paar strofen verder:

misschien is dat het beste:
instinctmatig overal
nageslacht deponeren
zonder rekening te houden
met ieders voorkeuren
of mogelijkheden

De natuur, de eenden allereerst geven haar het goede voorbeeld. Zij bekommeren zich niet om de bureaucratie, waarmee zij zelf als alleenstaande moeder klein werd gehouden. Het is een hartenkreet. Schaf regels af. Want beminnen en maken gaat in de nacht vanzelf, zonder te praten. Zoals het groeien. Zo anders bij planten dan bij mensen.

het groeiwonder van planten
kunnen wij zoveel beter waarnemen
dan dat van mensen

ook een baby is wonderlijk
bij komst uit de eicel
maar zijn nagels en haren

blijven zo lang
die van een baby
terwijl zaaigoed in aarde

zichtbaar omhoog schiet

Ze beschrijft in deze serie gedichten de natuur minutieus, bijna teer. Er is veel mededogen. Het grote gebaar, de ideologie, is even opzij gezet. Ze lijkt plant en dier met haar woorden te willen strelen. Ze memoreert dat ze inmiddels tien jaar in Baarle-Nassau woont. Jaren waarin ze niet voor haar kale bestaan heeft hoeven vechten. Er was een huis, er was geld en een dak boven haar hoofd. En wat ze plantte, kwam tot bloei. In plantenpracht is tien jaar veel, zelfs op bosgrond, constateert ze tevreden. En dat de rozen weigeren hun plicht te doen? Al gaat ze ervoor op haar kop staan? Ze lachen zich ziek, weet ze, ziek om haar. Maar intussen zegeviert de Boshut, zegeviert zij. Wel oud, maar nog lang niet afgedaan.

als bewijs van goede wil
komt er soms een knobbel
op een oude cactus die al jaren
niets meer deed

Ze eindigt deze reeks gedichten *Rondom de Boshut* met

Het hoort bij de aarde

het is toch altijd jezelf
die je wilt kalmeren
niet het uitspannel met zijn talloze
steden, winkels en postbeambten –
die staan nu min of meer onwerkkelijk
aan de horizon

wat jou betreft heb je meer
te stellen en te verwerven
als al die opschietende
flarden uit het verleden
die samen een vrouw
of een andere mensensoort maken

Een paar strofen later besluit ze:

vod of niet
modder of struikelwaarde –
het hoort bij de aarde

Deel 6 bestaat voor het overige uit gedichten die ze schreef tot in het jaar 2005, tot kort voordat ze de greep op het leven kwijtraakte. De vertrouwde thema's duiken steeds weer op: verzet, vrouwen, milieu, haar kinderen, haar roerige verleden dat bol heeft gestaan van pijn en verdriet. Als het dan bijna gedaan is keert ze terug naar zichzelf. Het zijn maar een paar gedichten die zijn samengepakt onder het kopje *Afscheid*. Ze windt er geen doekjes meer om, ze heeft er schoon genoeg van. Het leven is eindig. Van haar mag haar lichaam ophouden te bestaan, het heeft zijn taak gedaan. Waar het heengaat, anders dan verdwijnend in een grote poel te Nergenshuize tot nul? Ze weet het niet. Het deert haar niet. Zij bekommert zich niet om het hiernamaals. Haar lichaam zal van nut zijn voor de wetenschap, maar haar ziel?

Niet spreken

naast al het liefs dat bloesemt in de wei
is er de horzel en de gier
die strijden om de macht

het kind dat pas begint
en nu al weeklaagt
om het eind

de storm die eeuwig duikt
en stijgt
en niet verdwijnt –

is dat de eeuwigheid?

Sonja Prins is voor vele dingen bang geweest. Tot vlak voor het einde wist ze zeker dat ze bespioneerd werd door leden van de geheime dienst, een trauma dat ze uit de oorlog opliep en nooit meer kwijtraakte. Maar angst voor de dood, voor de eeuwigheid, kent ze niet. Ze geeft zich over aan de wetten van de natuur. Ze legt zich erbij neer. Onwillekeurig denk je aan haar slaappleaats in de Boshut, niet meer dan een holletje, verscholen tussen kleren en planken.

Nageslacht

's nachts lig je safe
als een cocon
met stijve kanten
en een inner oog

liever niet waken meer

nog zijn er handen –
vrienden en vriendinnen –
die het sap verzoeten
dat in je ligt

een kleine wezel
of een mierenhuisje
iets blijft erover
van het eigen
nageslacht

Amsterdam, november 2018